

Vad supen kostar — och vad den inbringar

50 miljarder kostar supen. Så hette det i en uppmärksam rapport som Anders Johnson gav ut för snart tio år sedan (Johnson 1983). I rapporten, som samtidigt var en trebetygsuppsats i nationalekonomi, försökte Johnson beräkna alkoholens samhällsekonomiska kostnad i Sverige 1981. Senaste år utkom en reviderad upplaga där siffrorna extrapolerats: supen har enligt Johnson nu blivit dubbelt dyrare för samhället och kostar numera 100 miljarder (Johnson 1991; recenserad i en separat artikel här invid).

Anders Johnsons sätt att räkna rönt rätt kraftig kritik på alkoholforskarhåll. I t.ex. denna tidskrifts spalter fördes en polemik mellan honom och Esa Österberg (Alkoholpolitik 1984:1, 49-55). Trots kritiken hade den Johnsonska kalkylen stor genomslagskraft, fr.a. i den svenska debatten. Man förefaller i dag att ta mer eller mindre för givet att alkoholen är en oerhörd utgiftspost i nationalhushållet, och att den — underförstått — kostar mer än den smakar, dvs. att kostnaderna vida överstiger intäkterna.

I en färsk doktorsavhandling ("Yrityksen yhteiskunnallisen laskentatoimen mittaamiskokeilu") har *Veikko Kasurinen*, till vardags ekonomidirektör på Alko, visat att detta inte stämmer, åtminstone inte för Alkos del. Han har utarbetat en modell med vars hjälp alkoholens samhällsekonomiska konsekvenser kan mätas (jfr Jussi Simpuras recension här invid). Avhandlingen är därmed ett exempel på den typ av "sociala", eller "gröna" bokslut (s.k. social eller green accounting) som på sistone blivit vanligare. Kändast är kanske Swissairs "ekologiska" bokslut (som för övrigt inte får något vidare gott vitsord av Kasurinen). Det handlar, för att citera avhandlingen, om "en utvidgning av företagets redovisningsfunktion, där man klassificerar, mäter, analyserar och redovisar de samhälleliga konsekvenserna av företagets verksamhet i kvalitativ eller kvantitativ form".

Resultatet av Kasurinens analys är, för att tala med opponenteren Pertti Kettunen, "rentav förbluffande": det visar sig nämligen att de offentliga in-

täkterna av alkoholhanteringen är avsevärt, eller 2-3 gånger, större än utgifterna.

— Hela projektet började med att den dåvarande parlamentariska alkoholkommittén 1977-78 ville kartlägga alkoholens skadeverkningar, liksom man gjort i flera andra länder, säger Veikko Kasurinen. Forskarna vid Alkoholpolitiska forskningsinstitutionen var till en början oerhört negativt inställda, och satte ner en hel del energi på att bevisa att det var omöjligt — och att det, också om det vore möjligt, skulle vara så bristfälligt att man borde låta bli. Här på Alko ville vi ändå göra ett försök och jag fick uppdraget. En doktorsavhandling blev det först i ett betydligt senare skede; siffermaterialet är av den orsaken såpass gammalt som från 1978.

Så när forskarna vägrade ta fram de siffror politikererna ville ha blev det ekonomerna som fick uppgiften i stället — i Sverige därtill en ekonom med förankring i nykterhetsrörelsen?

— Ja, just det. Men jag är nog lite besviken, dels på att ingen tagit upp frågan för fortsatt analys, dels på att nykterhetsrörelsen sedan teg ihjäl hela frågan. Jag tror att institutionens forskare inte längre är så kritiska som förut. Delvis var det väl fråga om missförstånd eller prestige, vad vet jag. Sociologerna misstänkte att vi ekonomer omedelbart skulle trampa in om vi skulle göra dylika beräkningar. När de nu har sett att våra kalkyler inte missbrukats, dvs. använts i strid med Alkos socialpolitiska målsättningar, har inställningen ändrats. Pengar har ju alltid betydelse, också om man självfallet inte får fatta alla beslut på basen av dem.

Kan du sammanfatta de viktigaste resultaten?

— Vår utgångspunkt var till en början helt enkelt att göra en teoretiskt underbyggd redovisningsmodell, som kunde fungera också i praktiken. Därför var det nödvändigt att klart definiera vilka antaganden man utgår ifrån. Jag har gjort några mycket väsentliga avgränsningar. Eftersom ingen alkoholforskare ännu lyckats kartlägga orsakerna till alkoholbruket har jag för det första varit tvungen att helt utelämna frågan om varför folk dricker, och enbart utgått från en genomsnittssituation. För det andra har jag hållit mig uteslutande till en beskrivande, nationalekonomisk nivå.

Skiljer sig din modell på den punkten från andra liknande modeller?

— De flesta undersökningar som då hade gjorts var oerhört dåligt dokumenterade, och avgränsningarna var sällan redovisade. Likaså saknades nyttoaspekten så gott som alltid, något som vi på Alko tyckte var viktigt. Min modell är en rent ekonomisk kalkyl, vilket innebär att vi var tvungna att utelämna alla konsekvenser som har med mer mänskliga aspekter att göra. Man har på sina håll försökt skatta det ekonomiska värdet också på dem, men det är enligt min mening helt fel. Sådant skall man överhuvudtaget inte ens börja tänka på.

Anders Johnson utgick i sin undersökning från att 20 % av sjukvårdskostnaderna är alkoholbetingade. Hur har du i din modell skattat alkoholens kostnader?

— Johnson utgick ju i sin undersökning från befintlig statistik. Dethär var möjligt också hos oss eftersom forskningen och statistiken på området är ovanligt omfattande och detaljerad. Men sättet att utnyttja det är ett annat — själv tror jag nämligen inte alls på Johnsons arbetsmetod; han har ju i sin nya undersökning enbart extrapolerat sitt gamla material genom att inflationsjustera sina siffror. Jag tar absolut avstånd från den typens forskning, det är bara en form av matematiska övningar.

— Endel har sagt åt mig att jag skall uppdatera mitt material, och visst skulle det vara intressant — men det skulle ta två månår att göra det. Visst har jag för ros skull försökt skatta vilka siffrorna kunde vara om man går till väga på samma sätt som Johnson, och då kommit till att proportionen mellan intäkter och utgifter skulle vara ungefär konstant. Men jag aktar mig nog för att säga att utvecklingen verkligen varit sådan. Personligen tror jag det inte, utan tror att skadeverkningarna ökat mer än de positiva effekterna.

Hur kommer det sig att skillnaden mellan dina siffror och Johnsons är så stor? Han uppskattar ju att kostnaderna uppgår till 9 % av BNP, medan du kommer till enbart 1.5 %?

— Jag försökte faktiskt fundera på vad den radikala skillnaden beror på. Hans resultat avviker fullständigt från resultaten på annat håll. Siffror-

na från t.ex. Frankrike och USA är i stort sett jämförbara med mina. Ett icke-uttalat antagande han utgår från är tanken om ett alkoholfritt samhälle — som ju inte existerar! Det innebär att vi inte kan jämföra hans resultat med någon som helst måttstock. Vi borde självfallet räkna bort den alternativa skadeverkning som garanterat skulle uppstå om alkoholen kunde elimineras. Johnson opererar så att säga enbart med ett bruttobelopp. Jag säger inte att undersökningen som sådan är fel — om man medvetet gör den avgränsningen — men den har marknadsförts på fel sätt. Som den nu har presenterats är den spekulativ och opportunistisk; man har velat få fram ett stort belopp.

Det för oss över till frågan om det överhuvudtaget är meningsfullt att göra den här typens kalkyler. Det var ju framför allt rädslan för missbruk som fick Esa Österberg och hans kolleger att vara kritiska?

— Visst tycker jag att det lönar sig att göra den här typen av undersökningar. Men jag kan nog medge att de är såtillvida farliga att de är så lätta att missbruka, och i allmänhet också missbrukas, eftersom man vanligen är så slarvig med att göra klara avgränsningar. Om man gör dem kan varje läsare själv ta ställning till de antaganden man utgått ifrån. Ett problem är att det är så oerhört svårt att svara på frågor av typen "so what?", eftersom forskarna haft så svårt att överhuvudtaget säga nånting om alkoholbrukets kausalsamband — vi vet ju ännu ingenting om alkoholismens orsaker.

Din opponent, Pertti Kettunen, konstaterade att din modell egentligen inte kan bli bättre. Hur skulle du själv gå vidare?

— Man borde kanske närmast utveckla delundersökningar på enskilda områden, t.ex. inom hälso- och socialvården, eventuellt också polisen etc. I själva helhetsanalysen kan man nog strängt taget inte komma längre. Det vi inte kan uttala oss om är hur de senaste tio-femton årens relativt höga konsumtionsnivå påverkat siffrorna. Ingen gör heller, såvitt jag vet, några sådana kalkyler.

En av dina slutsatser är att vi i Finland inte är betjänta av att man genom lagstiftning gör "sociala" eller "ekologiska" bokslut obligatoriska. Varför det?

— I några länder har man ju gått in för det, men det har inte fört saken vidare, eftersom de teoretiska modellerna inte är tillräckligt utvecklade, vilket lett till att företagen i sina bokslut helt mekaniskt har redovisat för miljökonsekvenserna. Rapporteringen bör i stället ske på frivillig bas, vilket ger företagen möjligheter att pröva sig fram. En annan orsak är att den interna informationen inom de finska företagen står på en mycket hög nivå internationellt, vilket gör att det i princip inte finns några hinder för den här typen av information.

Alko har ju ofta ansetts vara en aning schizofrent genom sitt dubbla uppdrag. Men kan man inte vända på steken och säga att Alko, och de andra monopolen, i själva verket är en föregångare, genom att andra företag först nu börjar befinna sig i den situation spritmonopolen alltid befunnit sig i, och därför har avsevärd erfarenhet av: dvs. att vara tvungen att samtidigt både prata för sin vara och informera om dess skadeverkningar? Varför inte satsa på denna know-how — i stället för att skämmas för "hyckleriet"?

— Visst kan man ju se det så. Men ur ekonomens synvinkel finns det ingenting schizofrent i Alkos verksamhet: vår uppgift är att se till att staten, givet en viss konsumtionsnivå, får in så mycket pengar som möjligt. Men visst är det sant att alla företag lider av en dylik schizofreni såtillvida att företagen har ett ansvar åt olika håll samtidigt. Detta ansvar är ju emellertid något som man har en tendens att känna enbart under goda tider. . . Därför kan man säga att det på längre sikt är till allas fördel om det finns stora och fram-

gångsrika företag, eftersom endast de har en möjlighet att beakta ansvarsfrågorna.

Kan du slutligen säga några ord om hur framtiden ter sig, såhär ur ekonomidirektörens perspektiv — vilka blir exempelvis konsekvenserna av integrationen?

— Om vi t.ex. blir tvungna att sänka priserna kan vi säga att vi nog har marginaler att sänka dem en del. Det är visserligen inget vetenskapligt faktum, utan något jag har en fingertoppskänsla av. Men om sänkningen motsvarar mer än en tredjedel av statens nuvarande alkoholinkomster förverkligas inte den nuvarande principen med en alkoholskadeskatt (s.k. externalities). Då blir samhällets kostnader för att ta hand om skadeeffekterna större än intäkterna.

— Vill vi ha en teoretisk motivering för våra nordiska alkoholmonopol, och för tanken på en alkoholskadeskatt, kan vi säga att om en produkt åsamkar externa kostnader som den enskilda konsumenten inte kan stå för, och ensam besluta om, kan dessa bakas in i produktens pris i form av en extra pålaga, med vars hjälp värden av skadorna sedan kan finansieras. Ute i Europa är alkoholbolagen ju rena affärsföretag, men det anser jag inte vara lämpligt när det gäller alkohol, eller tobak.

— Om jag försöker spå i framtiden tror jag att de nordiska och de europeiska modellerna kommer att närma sig varandra. Men hur det exakt kommer att gå är oerhört svårt att säga.

Thomas Rosenberg & Matti Virtanen